

Agendasetterne

Agendasettere er folk som, ofte med store personlige omkostninger, hevder egne, sterke meninger i samfunnsdebatten. Kulturminnevernet i Norge har stolte tradisjoner når det gjelder debatt og ytringsfrihet, men hvor finner vi stemmene i dag? Kulturarven møter noen av disse stemmene i en serie portrettintervjuer. Først ut var maleren Håkon Bleken i Trondheim. I dette nummeret møter vi Gro Harlem Brundtland (76).

En motstemme nær makten

– Det er to muligheter, sier Gro Harlem Brundtland. Enten kan saken om sjøbodene ha kommet på mitt bord som en klage, eller så var det gjennom avisartikler at jeg ble trukket inn. Jeg husker saken godt, men ikke detaljene, og jeg har heller ikke hatt tid til å sjekke fakta. Kan du og jeg skifte plass? Jeg tåler ikke direkte dagslys i øynene lenger.

OSLO: Vi bytter side ved spisebordet, og hun setter seg med ryggen til vinduene. Jeg begynner å fikle med opptakeren og skyver litt på kaffekoppen. Hun fortsetter resonnementet mens hun blar i selvbiografien «Mitt liv». Det er gule lapper i boken, og sidene åpner seg lett. Hun leser litt her og litt der. – Hm, du har rett, sier hun. – Pussig. Ikke et ord om Halden. Boken legges vekk. – Men altså, selv om en ny kulturminnelov ennå ikke var vedtatt, den kom først året etter i 1978, så hadde vi jo en eksisterende lovgivning på kulturminnefeltet, og den nye tankegangen var godt forankret i miljøene. Altså kan jeg ha fått en klage fra noen i Halden eller at en landsomfattende organisasjon, for eksempel Fortidsminneforeningen, kan ha tatt opp saken. Men på stående fot husker jeg ikke hva som

var utgangspunktet. Hun vurderer mulighetene litt frem og tilbake, tenker seg om enda en gang mens jeg fisker frem en kulepenn. Vi blir enige om at det med stor sannsynlighet var pressen som vekket den unge statsrådets interesse for sjøbodene i Halden. Året var 1977. Saken hadde tilspisset seg. Den skulle bli en milepæl i norsk kulturminneforvaltning.

Generalplan for Halden

Men det hele startet mange år tidligere. Som alle andre byer med visjoner og fremtidsstro hadde også Halden på 1960-tallet skaffet seg en ambisøs byplan. I tråd med denne kjøpte kommunen i 1963 opp Strandstredet 1 og 4. Da var sjøbodene, som var reist etter den store bybrannen i 1826, fremdeles i akseptabel tilstand. Etter planen skulle det anlegges en indre ringvei med fire kjørefelt her, og det forutsatte ikke bare omfattende riving av gamle bygningsmiljøer i byen, men også igjennfylling av hele det indre havneområdet. Inntil 1975 hadde Halden lastebilsentral hatt lokaler i sjøbodene, men da hadde bygningene

forfalt slik at rådmannen i Halden overfor avisen Tistaposten mente at det beste ville være «å rive hele greia

1970-tallet var en brytningstid

så fort som mulig». Året etter ble de imidlertid forevige som kulisser i den polsk-norske filmproduksjonen om forfatterinnen Dagny Juel Przybyszewski. Sjøbodene blir kalt Lekturbrygga etter Halden-lekterne som tidligere hadde sitt anløpssted og sin ekspedisjon her. Salt og korn var viktige handelsvarer i byen den gang.

Tiden

– Du må huske at 1970-tallet var en brytningstid, sier hun og lar hendene kraftfullt understreke poenget. – Etter krigen skulle landet bygges. Elver og fosser var ensbety-

Sjur Harby

Kulturhistoriker, driver kulturarvbedriften Disen Kolonial,
www.disenkolonial.no

sjur.harby@disenkolonial.no

dende med kraftproduksjon og arbeidsplasser. Norges naturressurser representerte muligheter til å realisere velferdsstaten, til å gi folk anstendige livsbetingelser. Her i Oslo ble gamle arbeiderbydeler som Kampen, Vålerenga og Enerhaugen sett på som gammelt rask, som dårlige minner fra en tid med nød og fattigdom for dem som bodde der. Så kom 1968, eller rettere sagt 1960-tallet, med sitt studentopprør. Over hele den vestlige verden satte en hel generasjon spørsmålsteget ved vekstfilosofien og forbrukskulturen. De var kritiske til autoritetene og de gamle sannhetene, de rokket ved tradisjonelle verdier og opponerte mot strukturrasjonalisering, storskalaprosjekter og sentralisering. De engasjerte seg mot undertrykking av kvinner, samer, svarte og homofile. Og, for å ta ditt felt, interessen for lokalhistorie økte. Folk var nok interessert før også, men nå ble interessen politisert. Det ble fokusert på kvinnehistorie og sosialhistorie, på livet mellom husene og ikke bare

på husene selv, slik som tidligere. Vi opplevde en utdanningsrevolusjon der nye samfunnsgrupper entret universiteter og høyskoler. Akademi-kerne ble stadig flere og toneangivende, også i politikken. Selv var jeg ansatt som forsker og assisterende overlege i Oslo Helseråd inntil jeg ble utnevnt til miljøvernminister 6. september 1974. Mitt poeng med å

Nå ble historie- interessen politisert

trekke opp dette bakteppet er at virkeligheten, også den politiske, raskt endret seg og at kulturminnevernet fikk bedre betingelser. I 1964 ville en redningsaksjon for sjøbodene i Halden vært en politisk umulighet. I 1977 var det ikke lenger slik.

Handlingsrom

– Men det var nok flere forhold som spilte inn. Hun griper boken, men skyver den til side igjen. – Vi, og da snakker jeg om Arbeiderpartiet, hadde gått på en smell ved Stortingsvalget i 1973 etter folkeavstemningen om tilslutning til EEC/EF året før. Partiet var splittet i denne saken, og det handlet om å få inn nye folk som ikke ble assosiert med striden. Dernest trengte partiet en fornyelse. Hvordan skulle vi appellere til unge mennesker? Jeg mente at miljø, friluftsliv, natur og likestilling var saker som pekte seg ut. I 1973 hadde Arbeiderpartiet tapt elleve prosent oppslutning i forhold til stortingsvalget fire år tidligere. Det var stemmer som Sosialistisk Valgforbund, det senere SV, hadde stukket av gårde med. Stortingsvalget er med rette kalt et jordskjelv i norsk politikk. Statsminister Lars Korvald (KrF) kastet inn håndkleet, og høsten 1973 dannet Trygve Bratteli (Ap) en mindretallsregjering, som tidlig på vinteren 1976 ble til Regjeringen Nordli (Ap). Ved valget i 1977 normaliserte situasjonen seg igjen ved at SV gikk kraftig tilbake, mens Arbeiderpartiet igjen oppnådde oppslutningen fra tidligere år. Miljøvern var kommet på den politiske agendaen, og det ga meg som miljøvernminister et større handlingsrom. Både de omfattende bysæneringene og vannkraftutbyggingene var blitt kontroversielle. Regler for utslipp og ressursøkonomi ble strammet inn og tvang industrien til modernisering og effektivisering. Europarådet lanserte Arkitekturvernåret i 1975 som nettopp skulle øke bevisstheten om den europeiske arkitekturarven, og i Norge ble trebyene trukket særlig frem. Jeg etterfulgte Tor Halvorsen som miljøvern-

minister, ble den femte i rekken, var 35 år og den yngste statsråden i Regjeringen Bratteli. Min holdning var at folk ikke skulle behøve å stemme SV eller Venstre fordi de var opptatt av miljøspørsmål. Miljøpolitikken skulle være tverrsektoriell, det vil si at miljøhensyn skulle gjennomsyre alle politiske beslutninger, uavhengig av departement. Vi, altså Miljøverndepartementet, skulle samarbeide nært med Finans- og Utenriksdepartementet og få samme status som dem. Men tilbake til Halden, fortsetter hun og feier noen brødsmuler av duken.

Saken

Vi skal gjøre en lang historie kort og beveger oss derfor til et møte i Teknisk utvalg i Halden kommune i september 1974. Teknisk sjef gikk her inn for riving av sjøbodene, men saken ble utsatt. I desember samme år kom Riksantikvarens bygningskonsulent, Arne Madsen, på befaring og i rapporten etterpå konkluderte han med at sjøbodene «er så karakteristiske for sin tid, og så vel kulturhistorisk som miljømessig sett anbefales det varmt å gå inn for å prøve å beholde disse bodene i bybildet». Dermed var saken i gang. Lokale vernekrefter engasjerte seg, ikke minst entusiastene Mogens Skovborg, Øystein Rustad og Vidar Parmar. Riksantikvaren fristet med økonomisk bistand dersom kommunen ville bevare og sette i stand sjøbodene. Tilbudet vekket imidlertid måtelig begeistring. I desember samme år var det møte i representantskapet til Halden Arbeiderparti. Debatten gikk høyt, men konklusjonen var at toget var gått for sjøbodene. Året etter fulgte nye befaringer og rapporter. Så, i februar 1977, var det på nytt besiktigelse med repre-

- - lar hendene kraftfullt understreke poenget

sentanter fra Halden kommune, Riksantikvaren og Norsk kulturråd. Riksantikvaren konkluderte etterpå med at befaringen hadde styrket dem i overbevisningen om at «det vil være et stort tap for det totale bildet av indre havn i Halden om disse sjøbodene blir borte». Etaten tilbød nok en gang penger til istandsetting. Også fra Norsk kulturråd kom det signaler om økonomisk støtte. Tross rådmannens innstilling om bevaring gikk flertallet i formannskapsmøtet likevel inn for riving, et vedtak kommunestyremøtet stilte seg bak 11. oktober 1977. Varaordføreren åpnet, ifølge Halden Arbeiderblad, med å peke på at «da kommunen kjøpte sjøbodene for nedrivning i 1963, var det ingen som la for dagen noen interesse for å bevare dem. Denne interessen hadde først dukket opp i 1974». Med 45 mot 22 stemmer ble sjøbodenes skjebne tilsynelatende besluttet, men debatten hadde resultert i

et ønske om en overordnet verneplan for byen.

Morgenbladet

– Morgenbladet, sier du? Du mener det var Morgenbladet som brakte saken opp på bordet mitt? Jeg nikker og viser til Siri Synnøve Hovdes hovedoppgave i etnologi fra 1997 om sjøbodene¹. «Halden vil rive sine gamle sjøboder», lød avisens overskrift 15. oktober 1977. Kultursjef i Halden, Aage Friis, var intervjuet og uttalte modig nok at et «sentralt punkt i regjeringen Nordlis kulturpolitikk er miljøvern og rehabilitering av bevaringsverdige bygninger. Og da bør ikke en arbeiderpartistyrte by glemme at de har forpliktelser overfor sentrale myndigheter som utgår fra samme partiprogram». Fire dager senere stilte Morgenbladet

¹ Siri Synnøve Hovde 1997: *Sjøbod – rønne – kulturminne. Striden om sjøbodene på Lekkerbrygga i Halden. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo*

spørsmål ved viljen i Brundtlands miljøvernpolitikk. «Over alt», het det, «der partiet har makten, er det alltid sanering som prioriteres i miljøvernsaker. Synes ikke miljøvernminister Gro Harlem Brundtland dette er alvorlig?» Hun retter seg opp i stolen og legger hendene på bordet. – Ok, starter hun. – La oss tenke oss at denne artikkelen i Morgenbladet virkelig var første gang jeg hørte om sjøbodene. Det kan hende at det var slik. Da hadde jeg selvfølgelig spurt noen i departementet, hva er dette for noe? Hva er det som foregår? Jeg vil vite alt om bakgrunnen her, og hva dette er for en sak. Vi må ta et ansvar for å sjekke dette ut. Det kan ha vært inngangen. Så kan det hende at jeg tok kontakt med partifeller i Halden for å høre deres versjon. Men det er like sannsynlig at jeg hadde fått vite at jo, Riksantikvaren er allerede involvert i dette. Da måtte jeg være forberedt på at det kunne komme en ankesak og at det ville være mitt ansvar å behandle denne.

Sjøbodbefaringen

Også Aftenposten kastet seg på saken om sjøbodene under overskriften «Det lokale selvstyre kjører kulturskattene våre på søppeldynga». Temperaturen hadde steget ytterligere, og svaret fra den unge miljøvernministeren kom i Arbeiderbladet 8. november. Nå ville hun selv ta sjøbodene i øyesyn og mente det ville være riktig å vente med riving til det forelå en samlet verneplan for Halden, slik det tidligere var foreslått. VG skrev «Miljø-Gro inn i løvens hule», og antok at sjøbodene nå var blitt et ømt punkt for regjeringen. Formannskapet utsatte saken i påvente av miljøvernministeren, og 6. desember kom Gro Harlem

Gro Harlem Brundtland var Norges første kvinnelige – og yngste (42 år) – statsminister (1981) og første kvinnelige leder av Arbeiderpartiet. Hun var statsminister i tre perioder (jan.–okt. 1981, 1986–89 og 1990–96). Hun var parlamentarisk leder i Stortinget i periodene 1981–1986 og 1989–1990 og leder av FNs spesialkomisjon for miljø- og utviklings-spørsmål, den såkalte Brundtland-kommisjonen, i perioden 1984–1987. Gro Harlem Brundtland var miljøvernminister i perioden 1974–1979. Hun har medisinsk embetseksamen fra Universitetet i Oslo.

Brundtland på befaring sammen med Stephan Tschudi-Madsen, som i mellomtiden hadde etterfulgt Roar Hauglid som riksantikvar. Foran radio og fjernsyn erklærte hun at hun spontant reagerte mot at bodene skulle rives. VG skrev dagen etter at «Gro kjemper for sjøbodene» og at «miljøvernministeren var svært begeistret for de 150 år gamle bodene» og var overrasket over at de var i såpass god tilstand. «Fra enkelte har jeg fått forståelse av at dette var noe verdiløst elendighet.»

Folkemøte

Samme kveld ble det holdt et folkemøte der miljøvernministeren snakket om verdien av gamle bymiljøer og betydningen av miljøvern generelt. Om sjøbodene sa hun, ifølge Halden Arbeiderblad, at det var ingen andre i Halden som gikk inn for noe annet enn at Sørhalden (som området kalles) burde bevares, og at sjøbodene hørte til dette miljøet. Ordfører Knut Pettersen (Ap) kvitterte imidlertid i Dagbladet med at «vi har fortsatt kommunalt selvstyre her i landet, og statsrådets anbefaling vil være et moment blant andre». Representantskapet i Halden Arbeiderparti drøftet saken på nytt 26. januar 1978. Til stede var også Gro Harlem Brundtland og partise-

ekretær Ivar Leveraas. Ifølge Dagbladet talte hun for døde ører og møteledelsen skal ha vært manipulatorisk. Hun fikk en kraftig påpakning for å engasjere seg i en sak som mange mente var intern Halden-sak.

Trondheim og Halden

Hun trekker en parallell til Trondheim der ståtaubedriften Staaltaugen på 1970-tallet skulle utvides og moderniseres midt i et boligområde på Lade. Arbeiderpartiet, bystyret og fagbevegelsen lokalt hadde sagt ja. Miljøvernministeren sa imidlertid nei. – Det var sterke uttalelser fra Trondheim, sier hun. – Fra kommunen, fra partiet, fra fagbevegelsen ble det uttrykt hvor forferdelig det var at Arbeiderpartiets nestleder, altså jeg, kunne vurdere å ikke godkjenne noe som var vedtatt av partifellene i Trondheim. Problemet, slik jeg så det, var imidlertid at de hadde gjort et vedtak utfra de beste intensjoner, men som ikke hadde tatt alle de hensyn som et moderne byplanleggingsvedtak burde ha inneholdt. De hadde fokusert på å løse saken for Staaltaugen og hadde overhørt andre interesser. Bedriften lå midt i et boligområde, og mange mennesker var berørt. Det samme var tilfelle i Halden. De forsøkte å skaffe seg arealer for å bruke dem til noe

Sjøbodene i Halden før restaureringen. Foto: Svein Norheim, Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger

Lekterbrygga etter restaurering. Foto: Svein Norheim, Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger

annet, men tok ikke nok innover seg hva det var som samtidig ville gå tapt. Klart det var noen sterke meninger ute og gikk, der også. Selvfølgelig var det det.

«Dere må selv vurdere...»

3. februar 1978 skrev hun til Riksantikvaren at «Halden Arbeiderparti har igjen vedtatt å gjennomføre riving av sjøbodene (...) Dere må selv vurdere sakens faglige betydning og som fagmyndighet gjøre de nødvendige avveininger». Den 9. februar vedtok den antikvariske bygningsnemnd hos Riksantikvaren å fremme forslag om fredning. 25. april gikk kommunestyret mot fredningsforslaget, og saken havnet på miljøvernministerens bord. Fra departementets planavdeling ba hun om en ny, uavhengig gjennomgang av saken. – Jeg skulle ivareta intensjonene i lovverket og hadde et ansvar på vegne av landet og regjeringen. Det var et ansvar som i mange saker følte veldig tungt, og jeg visste at det krevdes mot. Saken ble selvfølgelig lagt frem for regjeringen, jeg måtte ha regjeringsmedlemmene med meg.

Tschudi-Madsen

– Tschudi-Madsen, sier jeg, – hvordan oppfattet du riksantikvar Step-

han Tschudi-Madsen? Hun kikker opp. – Tschudi-Madsen? Som riksantikvar var han en fin samarbeidspartner. Han var «to the point», faglig sett både tydelig, engasjert, trygg

og uredd. Samtidig hadde han jo mye sjarm og karisma, dessuten autoritet og legitimitet rundt i landet. Når han frontet Riksantikvarens saker, hørte folk på ham, også fordi han selv ga et så positivt og personlig inntrykk. Dessuten, han hadde jo tatt innover seg at kulturminner var mer enn slott og herregårder. Jeg kunne snakke med ham. Han var ingen elitist. Han tenkte ikke at dette bare var noen gamle, forfalne sjøboder.

Sjøbodene reddet

Den 22. desember 1978 signerte Gro Harlem Brundtland fredningsvedtaket. Til Halden Arbeiderblad uttalte hun lille julaften at det var

viktig å se sjøbodene i et nasjonalt perspektiv, og at det var ytterst få slike sjøboder bevart fra denne perioden langs kysten vår. 22. juni 1979 ble bodene formelt fredet. Halden kommunes klage var ikke tatt til følge.

– Hva tenker du om saken i ettertid? Jeg slår sammen notatblokken og skrur av opptakeren. – Hva som er kulturminner, kommer an på øynene som ser, sier hun. – På 1970-tallet var alle i Halden enige om at Fredriksten festning var et kulturminne, mens langt færre så verdien av noen gamle sjøboder. Mye sinne og bitterhet kom til uttrykk. De som ville rive, mente at mitt vedtak trakk på dem. At jeg ikke la nok vekt på deres evne til å bedømme hva som var riktig for Halden. Men, særlig yngre mennesker, som var litt mer spørrende og lyttende, ga meg rett. I dag tror jeg de fleste er glad for at de ble bevart.

I grevens tid

Sjøbodene i Halden ble en milepæl i norsk kulturminnepolitikk. Saken markerte ikke bare et tidsskifte, men også en holdningsendring. Gro Harlem Brundtland ble en motstemme nær makten, og tok til motmæle i grevens tid. ☞